

Arvutid ja paragrahvid I: Tants intellektuaalomandi ümber

Kaido Kikkas
2022/2023

Kaido Kikkas 2022. Käesoleva dokumendi paljundamine, edasiandmine ja/või muutmine on sätestatud ühega järgnevatest litsentsidest kasutaja valikul:

- * GNU Vaba Dokumentatsiooni Litsentsi versioon 1.2 või uuem**
- * Creative Commonsi Autorile viitamine + Jagamine samadel tingimustel 3.0 Eesti litsents (CC BY-SA) või uuem**

Alguseks

- „Kamoon! Miks meil IT-inimestena mingit juurajura vaja on?”
- Tavakodaniku tasand (NB! *Tarkade inimeste keeles* kõlab asi uhkemalt – aga see ongi tegelikult Rooma õigusest pärit):
 - *Pacta sunt servanda* – lepingud on täitmiseks
 - *Ignorantia juris non excusat* – seaduse mittetundmine ei vabasta selle täitmisest, ehk „olen jah loll, ja mis siis” ei ole vabandus
- IT-spetsialisti tasand:
 - Autoriõigus, litsentsid, töö- ja lepinguõigus, vaieldavalt ka patendid
- Nagu juba kursuse alguses öeldud: kui keegi on lammas, siis kiputakse teda pügama

Tavapärase meenuus

- Siinrääkija arvab, et tänase IT-maailma juurasüsteem on üsna katki ja tuleks ringi teha
- Teie ei pea nii arvama
- Eri osapoolte argumente on aga kasulik teada
- Märkus: selles valdkonnas jooksevad jõujooned kohati üsna huvitavalt – näiteks vaba tarkvara juures võivad libertaarid ja kommunistid olla samal pool rindejoont, konservatiive leiab mõlemal poolel jne

XX sajandil arvati nii

- *World Intellectual Property Organization* – üks ÜRO 15 allorganisatsioonist
- defineerib „intellektuaalomandit” kui inimese vaimse tegevuse resultaati: ideed, leiutised, maalid, raamatud...
- IO kui õigus on WIPO arusaamade järgi seotud
 - kirjandus- ja kunstiteostega ning teadustöödega;
 - interpretide poolt esitamisega, fonogrammidega, raadio- ja teleülekannetega;
 - leiutistega;
 - teadusavastustega;
 - tööstusdisainiga;
 - kauba- ja teenindusmärkidega, kaubanduslike nimede ja tähistega;
 - kaitsega kõlvatu konkurentsi vastu
 - ja muude õigustega, mis tulenevad intellektuaalsest tegevusest tööstuse, teaduse, kirjanduse ja kunsti alal.

Intellektuaalne omand?

- WIPO definitsioon on paljude materiaalse omandi tunnustega - võib üürida, rentida, olla ostu-müügi lepingu objektiks, tasuta üleandmiseks jne
- Kõige tähtsam erinevus - intellektuaalomandit ei saa määratleda füüsi(ka)liste parameetrite alusel
- Põhiprobleem: ei loe mitte niivõrd IO objekti omadused (kvaliteet), kuivõrd välised tegurid

Erijooned

- Õiguste tähtajalisus - seadusandluses fikseeritud tähtaja jooksul on õiguste omanikul võimalus saada loomeresultaadi kasutamisest tulu, selle tähtaja möödumisel muutub resultaat kõigile vabalt kasutatavaks. Paraku on enamikul juhtudel probleemiks tähtaja pikkus...
- Õiguste territoriaalsus - loomingut ja sellest tulenevaid õigusi kaitstakse ainult riigi territooriumil selle riigi alaliste elanike suhtes (lisaks rahvusvahelised lepped)
- Probleem - ühe riigi malli surutakse teistele (ACTA jpt) ja tähtajad pikenevad järk-järgult

Eetikaküsimused senise mudeli juures

- Kustmaalt lõpeb mõistlik konkurents ja algab pime ahnus ning arengupidurdus?
 - 1875. AT&T telefonipatendid => raadio kasutuselevõtt lükkus edasi ca 20 aastat
 - General Electric ostis ära Edmund Germeri 1927. aasta patendi => päevavalguslambi kasutuseletulek lükkus tublisti edasi
 - Eriti kurje näiteid saab tuua farmaatsiavallast (AIDSi ja multipleksskleroosi ravimid jpm) ja toiduainetööstusest (geneetiliselt muundatud taimede patenteerimine)
- Globaaltasandil suurendab lõhet rikaste ja vaeste vahel

WIPO senine IO süsteem

- Tööstusomand
 - Patent
 - Kasulik mudel
 - Tööstusdisain
 - Kaubamärk
 - Ärisaladus
- Litsents
- Autoriõigus

Patent

- Leiutajale vastava ameti poolt taotluse alusel kinnitatud ajutine monopoolne õigus
- Kindla tähtajaga (tüüpiliselt 20 aastat)
- Eeldab
 - Uudsust võrreldes olemasolevate lahendustega
 - Reaalset kasutatavust (makaronipuurile ei anta)
- Põhiprobleem: ei garanteeri võimalust ise teha, kuid välistab teiste poolt tegemise - paljudel juhtudel suur arengupidur (vt üle-eelmist slaidi)

Kasulik mudel

- Vahele nimetatud ka „väikepatendiks“ - mõeldud esialgsele tulemusele või prototüübile
- Madalamad nõuded
- Tähtaeg lühem (enamasti 10 aastat)
- Probleemid on sarnased patentide omadega

Tööstusdisain

- Mõeldud tagama mingi toote väljanägemise või eripärase kujunduse (mis ei tulene üksnes toote funktsioonist) kaitset järeletegemise eest
- IT-maailmast pakub mitmeid häid näiteid Apple
- Euroopas registreeritav kuni 25 aastaks (5 aasta kaupa)
- Põhiprobleem on hägususes – kui palju on vaja, et olla „piisavalt erineva väljanägemisega“? Kes otsustab (disainer, tehnoloog, ametnik ja jurist „uurivad elevanti“)?

Kaubamärk

- Sõna, nimi, sümbol või kujund, mida kasutatakse kaupade turustamisel kaupade allika äranäitamiseks ja teiste tootjate kaupadest eristamiseks
- *Trade mark, service mark* ==> e.k. "kaubamärk"
- Kaubamärgi õiguslik alus välistab sarnase (segiaetava) märgi kasutamise teiste poolt, kuid iseenesest ei takista teisi tegemast sama kaupa või pakkumast sama kaupa/teenust täiesti teise kaubamärgi all
- Probleem: isegi oma põhiidee osas ei ole kuigi efektiivne (Adibas, Niki jt, aga ka "Pad vs Tab" jms)

Kaubamärgi liigid

Eesti Patendiameti järgi

- Sõnamärk (sh pikemad laused ehk loosungid)
- Kombineeritud märk (eelmine + kujundus; viimane aga ei ole täpselt määratletud)
- Kujutismärk - ilma tekstita
- Ruumiline märk - N: eriline tootekuju või pakend
- Helimärk - esitatakse noodikirjas
- Lisaks
 - Kollektiivkaubamärk - mitu omanikku
 - Garantiimärk - N: Intel Inside, aga ka Värskvee vesi

Kaks veidrat näidet

TAFKAP

redhat.

CentOS

PNAELV

Ärisaladus

- Info, mille väärtus sõltub tema salastatusest
- Fikseeritud tähtaeg puudub!
- Seadus kaitseb, kuni pole
 - omaniku enda poolt avaldatud (ei loeta enam saladuseks)
 - tuletatud lõpp-produktist
 - teiste poolt iseseisvalt avastatud
- NB! Saladuse taastamine on igal juhul raske!
- Ehk tuntuim näide IT sfäärist – Windowsi lähtekood (leketega kaasneb suur lärm)
- Võrdluseks: vaba tarkvara ärimudelitel puhul kas puudub üldse või on teisejärguline (võib puudutada tuletatud tooteid või meetodeid)
- Tarkvara puhul on üliiraske tuvastada, kuidas on välja uuritud!

Mure tarkvaraga

- Tarkvara ei ole täpselt piiritletav tehniline lahendus (refaktoreerimine ehk koodi ümbertöstmine on lihtne)
- Uudsuse tõestamine on realistlik ainult tagantjärele (kui keegi tuleb enda varasema lahendusega ja taotleb õiguste ümberjagamist)
- Leiutustaseme (kui palju on piisavalt uudne) väljaselgitamine on väga keeruline
- Tööstusliku kasutatavuse piiri tõmbamine on väga keeruline
- Seaduslikult siduvat ekspertiisi ei ole praktiliselt võimalik teha (muuhulgas on väga vähe neid inimesi, kes valdavad vajalikul määral nii IT-d kui juurat)

Topeltklõpsu ära tee

- (Igaks juhuks) Euroopas patenteeritud tarkvaralahenduste hulka kuuluvad muuhulgas:
 - Topelt-hiireklõps
 - Hiirega lohistamine
 - Võrgukaubamaja
 - Veebi-ostukorv
 - Kreditikaardi kasutamine võrgus
 - ...
- Jaburuste galerii vt. <http://webshop.ffii.org>

Litsents

- Sisuliselt kasutamisluba. 4 peamist tüüpi:
 - Lihtlitsents - andja säilitab täiskontrolli
 - Ainulitsents - andja säilitab osalise kontrolli
 - Täislitsents - andja loovutab kontrolli
 - Ristlitsents - "mina sulle, sina mulle"

Mure tarkvaraga (jälle)

- Senine ärivara: enamik täpsete kitsendustega lihtlitsentsid
- Väljavõte *Made in Microsoft* -lipiklitsentsi sätetest:
 - Lisaks tarkvara nimele on pakendil selge ja silmatorkav teatis, mis on kirjutatud suurte tähtedega ja keskmise kirjaoskusega inimesele kergesti mõistetavas keeles
 - Teatis sätestab ühemõtteliselt, et tarkvara kasutamine või seda tarkvara sisaldava pitseeritud konteineri või pakendi avamine põhjustab litsentsilepingu tingimuste aktsepteerimise ning igaüks, kes saab tarkvara ja ei aktsepteeri litsentsi, peab mõistliku aja jooksul tagastama tarkvara kasutamata ja avamata isikule, kellelt see on saadud, kusjuures kulud hüvitatakse
 - Tarkvara kasutamisega näitab see isik, et ta aktsepteerib litsentsi tingimusi.
- Probleem: see tekst on nagu keeleharjutus – esita kõik võimalikud küsimused!

Autoriõigus

- Ajalooliselt seotud trükikunstiga (Gutenberg)
- 1709/10 - esimene seadus (Inglismaa)
- Pidi registreerima vastavas registris ja andma 9 eksemplari tasuta raamatukogudele ja ülikoolidele - algselt seega vägagi edumeelne idee

Üldidee

- kaitseb eelkõige väljendusvormi, mitte niivõrd sisulist ainet. Näiteks võib taotleda autoriõigust mingi masina kirjeldusele, kuid see välistab vaid kirjelduse kopeerimist, mitte aga uute kirjelduste loomist või masina loomist ja kasutamist.
- Aspektid:
 - Seadusest lähtuv õigusnormide kogum - objektiivne
 - Autorile kuuluvate õiguste kogum - subjektiivne

Võrdlus: tööstusomand ja autoriõigus

- Tööstusomand
 - Objektiks on tooted, meetodid, leiutised
 - Kuulub kas autorile või omanikule
 - Eeldab registreerimist
 - Üldiselt fikseeritud tähtaeg, lühem kui autoriõigusel
- Autoriõigus
 - Objektiks on peamiselt looming
 - Kuulub autorile
 - Tekib automaatselt
 - Moraalsed õigused tähtajatud, materiaalsed pika tähtajaga

Autoriõiguse teke

- Teos peab olema originaalse loomingulise tegevuse tulemus
- Teos peab kuuluma teaduse, kunsti või kirjanduse valdkonda
- Teos peab olema väljendatav mingis objektiivses vormis
- Autoriõiguse rakendamine iseenesest ei ole probleemiks – probleem on järgnevates sammudes

Objekte

- Originaalse loomingulise tegevuse tulemus
 - Teaduslikud, populaarteaduslikud, kirjalikud ja kolmemõõtmelised mudelid
 - Arvutiprogrammid – kaitstakse kui kirjandusteoseid!
 - Kõned jm suulised teosed
 - Stsenariumid
 - Draamad ja muusikalised draamateosed
 - Muusikateosed
 - Koreograafiateosed ja pantomiimid
- Audiovisuaalsed teosed
- Raadioteosed
- Maalikunstiteosed, graafikateosed, joonistused ja illustratsioonid, trükiteosed
- Lavastused ja lavakujunduslikud teosed
- Skulptuuriteosed
- Arhitektuurne graafika
- Arhitektuursed plastikateosed (mudelid, maketid)
- Arhitektuuri ja maastiku-architektuuri teosed

. . .

- Tarbekunstiteosed
- Disaini ja moekunsti teosed
- Fotograafiateosed ja fotograafiaga analoogilisel teel saadud teosed
- Kartograafiateosed
- Õigusaktide projektid (ja mitte õigusaktid ise!!!)
- Arvamused, retsensioonid ja ekspertuuringud
- Tuletatud teosed (tõlge, kohandus, töötlus)
- Teoste kogumikud ja infokogumikud (sh. andmebaasid)
- Muud teosed

Autoriõiguse alla ei lähe

- Ideed, kujundid, mõisted, teooriad, süsteemid, kontseptsioonid, avastused, leiutised jm. mingil viisil teoses väljendatud resultaadid
- Rahvalooming (kas ka anonüümne netilooming?)
- Õigusaktid ja haldusdokumendid ning nende ametlikud tõlked
- Kohtulahendid ja nende ametlikud tõlked
- Riigi ametlikud sümbolid, organisatsioonide sümboolika, rahamärgid
- Päevauudised (aga miks siis on igal pool © CNN vms?)
- Üksikud väited ja andmed (kuid tänapäeval läheb asi juba ka arvu π patenteerimise suunas!)

Angloameerika ja mandri- Euroopa mudel

- USA mudel lähtub otseselt majanduslikust aspektist – kõik õigused on võõrandatavad. Samas on *fair use* mõiste olemas (laiem paralleel: kasumitaotlus *contra* heategevus)
- Mandri-Euroopa traditsioon lähtub autoriõigusest kui moraalsest kategooriast, millele lisandub majanduslik aspekt (näiteks autorsuse fakti ei saa võõrandada)
- USA praktika on ka kaasusepõhine – palju sõltub konkreetsetest lahenditest (N: Causbyde lugu)

Jänese sõbrad & sugulased

- Kogu tänase “autorikaitse” peamine probleem tundub peituvat mitte autoriõigustes enestes, vaid nn naaberõigustes – autoriõigustega kaasnevates õigustes, mis kuuluvad esitajatele ja levitajatele
- Näiteid, kus kogu tulu läheb „Jänese sõprade ja sugulaste“ taskusse, on tuua lademes – isegi suure osa tippmuusikute tulused kontrollib plaadifirma (tuntud erandid: Metallica ja Queen)
- Switchfoot: „Mehed-vennad, meie seda DRMi ei tellinud! Nüüd tehke nii...”

Paragrahvi-papi ja Interneti-põnn

- Olemuslik vastuolu tänase üha dünaamilisema tehnomaailma ning konservatiivse jurisdiktsiooni vahel:
 - Hea seadus on selline, mis ei muutu – stabiilsus
 - Stabiilne (stagneeruv) tehnoloogia on aga Paha Asi
- Kuidas panna aeglasi seadusi järgima tehnoloogia kiiret arengut?
- N: Arvutiprogrammid kuuluvad autorikaitse mõistes (Berni konventsioon) endiselt kirjandusteoste alla!

Ämmaemand-keevitaja (laia profiiliga)

- On olemas
 - Patendiametnikud
 - Tehnoseltskond
- Tarkvara (ja üldse IT-lahenduste) juures senise autorikaitse vähegi mõistlikumaks rakendamiseks oleks vaja inimesi, kes on võrdsel määral eksperdid MÕLEMAS valdkonnas
- Tulemus - patendiametnik registreerib „igaks juhuks“ kaugelt laiema patendi, kui vaja oleks! Sama probleem esineb ka tööstusdisaini juures

Ekskurss: ACTA ja fooliumrevolutsioon 2012

- Täisnimega *Anti-Counterfeiting Trade Agreement*, USA ja EL vahel kavandatud, suurelt jaolt salastatud kaubandusleping
- Katse “kantida” USA mudelit Euroopasse ja mujale. IT vallas oli tähtsaim punkt teenusepakujate vastutus edastatava materjali eest => ISP-d oleks muudetud tsensoriteks
- 2008.a. kavand lekkis WikiLeaksi kaudu, lõppversioon valmis 2011. aasta lõpus
- 2012 jaanuar-veebruar – tõsisem löömine Euroopas. 22 liikmesriiki kirjutas alla, Eestis üritas Ansipi valitsus asja “vaikselt ära teha”. 08.02.12 kuulus Ansipi tiraad Riigikogus

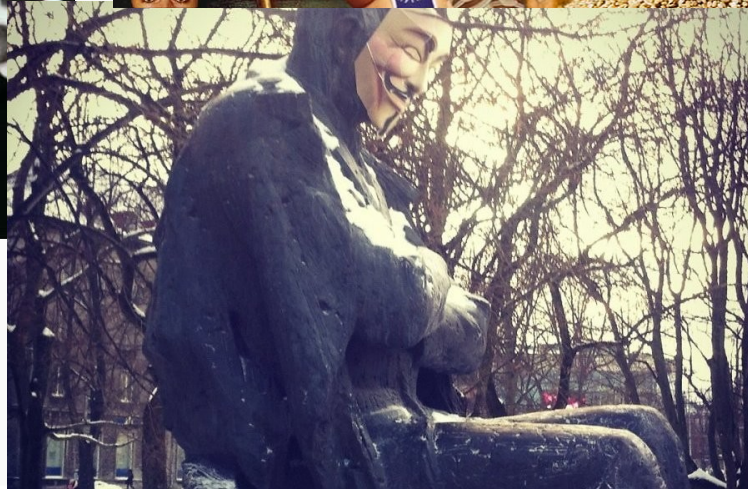
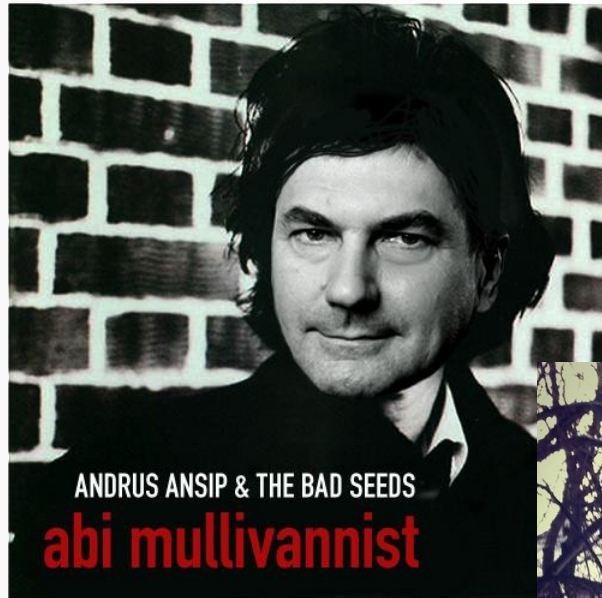
Surematud sõnad

- “Teate, see, kes midagi taolist väidab, see on seemneid söönud ja mitte neid seemneid, mida meie oma põldudele külvame. Tavaliselt niisugustel puhkudel, kui inimestel sellised kahtlused on, siis selle vastu aitab aeg-ajalt see, et pannakse foolium mütsi sisse. Mõned arvavad, et abi võib olla ka mullivannist. Ma ei tea, mis konkreetsel puhul võiks aidata, aga inimesed võiksid otsida kusagilt abi!”
- <https://www.youtube.com/watch?v=E9AhCd-ygkg>

Reaktsioon

- 11.02.12 - tuhanded meeleavaldajad Tallinnas ja Tartus
- DJ Foolium ja “Ansiipi ACTA”
-<https://www.youtube.com/watch?v=J2DmWLzkvLU>
- Meemiuputus Facebookis ja mujal veebis
- Lõpptulemusena jäi kogu kupatus toppama ja juulis 2012 hääletas Europarlament leppe ülekaalukalt maha (478 vastu, 39 poolt, 165 ei hääletanud)
- Tänapäevaks jätkub tsirkus paraku täie lauluga (CETA, TTIP jt)

Väike valik netimeeme

Kriitika ja maailmavaade

- Ei vasta traditsioonilisele parem-vasak -skaalale
- Kriitika põhisuunad
 - sõnavabaduse ja vaba ühiskonna piiramine, oht saada võimu tööriistaks (pea kõik kriitikud)
 - üldkasuliku teabe leviku piiramine (pea kõik kriitikud)
 - ebavõrdsuse süvendamine ühiskonnas kunstliku puuduse tekitamise kaudu (peamiselt vasakpoolsed)
 - suurem kahju kui kasu majandusele piirangute kaudu (peamiselt parempoolsed)

Mõned soovitused

- Viia kõigi senise WIPO mudeli mehhanismide tähtajad vastavusse digiajastu nõudmistega (tublisti lühemaks)
- Parandada tööstusomandi registreerimise täpsust ja asjakohasust (täpsem teemakäsitus ja piiritletum mõjuala).
- Piirata naaberõiguste kontrollimatut kasvu
- Kaotada (või tublisti vähendada) võimalus kasutada WIPO mehhanisme blokeerivalt (patenti saaks võtta ainult objekti reaalne tootja)
- Lõpetada ühtede riikide mudeli jõuga pealesurumine teistele rahvusvaheliste lepingute kaudu

Lisalugemist

- Larry Lessig, *Free Culture*
- Brian Martin, *Information Liberation*
- David Berry, *Copy, Rip, Burn*
- Kembrew McLeod, *Freedom of Expression*
- Christopher Locke, *The Cluetrain Manifesto*
- ...

Teema jätkub järgmisel korral